

Využitie symbolickej obraznosti v románe M. J. Saltykova – Ščedrina Páni Golovlevovci*)

Anton Repoň, FHV UMB, Banská Bystrica, repon.anton@fhv.umb.sk

Kľúčové slová: Judášik Golovlev - zmija, satan, zradca, pokánie, symbolická obrazotvornosť, archetypálne motívy

Ключевые слова: Иудушка Голевлев, змея, сатан, предатель, покаяние, символическая фантастика, архетипальные мотивы

Pre literárnu tvorbu Saltykova-Ščedrina je typické využívanie archetypálnych symbolických motívov v celom priebehu jeho spisovateľského snaženia – od Obrázkov z gubernie až po Rozprávky. V tomto kontexte je nevyhnutné poukázať na skutočnosť, že jeho kreatívne umelecké myslenie sa spája s folklórom. Pre Pánov Golovlevovcov je charakteristická organickosť, typická pre spisovateľa, s akou vykresľuje javovú stránku skutočnosti a správanie sa človeka.¹

Pozrime sa bližšie na to, ako sa v románe Páni Golovlevovci transformujú archetypálne obrázky a motívy.

JUDÁŠIK-ZMIJA²

Judášik Golovlev sa v románe mnohokrát podobá na mytologický obraz smrtiaceho hada. Arine Petrovne sa tento „пристально устремлённый на неё взгляд” zdal tajomný a vtedy si nikdy nebola istá, či tento pohľad z jeho tváre vyžaruje jed alebo synovskú ohľaduplnosť. Pavel Vladimíryč nenávidel Judášika a bál sa ho. Vedel, že oči Judášika vydávajú čarovný jed, že hlas jeho je hlasom zmijs, ktorý sa zarýva do duše a paralyzuje vôľu človeka. V správaní, ako i v jeho pohľade, spisovateľ podčiarkuje neľudskosť, ktorá Judášika vylučuje zo sveta ľudí, ktorému prináša nepriateľstvo a smrť.

Skryté porovnanie Judášika so zmijou je veľmi symbolické. V ľudových príbehoch hady symbolizovali svet zlých démonov a čertov. Hady ako démonické bytosti stelesňovali chaos. V atmosfére chaosu a spoločenského rozpadu, ktorá sa medzi ľuďmi vysvetľovala ako činnosť nečistej sily, sa v románe nachádza aj rozpadajúca sa a odumierajúca rodina Golovlevovcov. Démonický začiatok konca sa zraží v každom Judášikovom pohľade, rečiach a činoch. Niet sa čomu diviť, že u susedov vyvoláva „какой-то суеверный страх”.

„Нет, дядя, не пугеда! Страшно с вами!” – s týmito slovami odchádza Judášikova neter Anninka.

JUDÁŠIK-SATAN³

V románe sa vyskytuje priame porovnania golovlevovského pána k satanovi: „Улутушке думалось, что она спит, и в сонном видении сам сатана предстал перед нею и разлагольствует”. Charakterizujú svojho hrdinu vlastnosťami zlých démonických bytostí a dokonca zbližujú ho so satanom Saltykov vedome pokračuje v ľudovej tradícii zobrazovania nečistej sily v ľudskej podobe. Neľudskosť hrdinu odhaľuje jeho satanizmus na základe významu a obsahu myšlienkových úvah a činov.

* Rodové priezvisko Golovlev prepisujem podľa prekladu románu od Marty Ličkovej, ktorý vyšiel v roku 1950 v Spoločnosti priateľov klasických kníh v Bratislave.

ZAKLIATE MIESTO

Zakliatemu (alebo „čertovmu“) miestu sa v ľudovom vedomí pripisovala podvodná činnosť, klamstvo; miesto, kde prebýva nečistá sila, je v románe zobrazená na golovlevovskom panstve, kúrii a panskom dome. Keď sa Stepan Vladimíryč vracal domov, pobledol, ruky sa mu zachveli; sňal čiapku, prežehnal sa. Spomenul si na podobnosť z Evanjelia o márnoträtom synovi, vracajúcom sa domov, no hneď pochopil, že porovnávať s ním seba, je len sebaklam. Ocitol sa na golovlevovskej zemi, na tej odpornej zemi, ktorá ho zrodila ako vyvrheľa. Panské sídlo hľadalo spomedzi stromov tak mierne, ako by sa tam nedialo nič zvláštneho; no naňho tento pohľad *„произвёл действие медузиной головы. Там чудился ему гроб“*. Na inom mieste románu autor charakterizuje panský dom takto: *„Отовсюду, из всех углов этого постылого дома, казалось, выползают “умертвия”*.

Golovlevo sa ukazuje ako stred chaosu a záhuby. S golovlevovským panstvom a panským domom sa spája predstava o smrti a neustálom vymieraní, o katastrofálnych účinkoch od človeka nezávislej a životu ohrozujúcej zlej sily: *„Головлёво – это сама смерть, злобная, пустоутробная; это смерть, вечно подстерегающая новую жертву <...> Все смерти, все отравы, все язвы – все идёт отсюда“*. Tu, v zakliatom mieste, všetky vystupujúce postavy bez výnimky, sa stotožňujú s ním, tiež sa stávajú „zakliatymi“, pretože sa nechávajú obalamutiť, zmanipulovať a strácajú morálnu orientáciu.

DOM-ANTIDOM

V prípade Golovleva sa ani tak nejedná o charakteristiku domu, ktorý poskytuje človeku prístrešok a ochranu. Ak v národnom vedomí je pevne ukotvené spojenie domu s životom ľudí, potom v šchedrinovskom románe miesto, kde prebýva golovlevovský pán obdarený vlastnosťami zlých démonických bytostí, je spätý s neľudskosťou a smrťou: *„Чувствовалось что-то выморочное и в этом доме, и в этом человеке, что-то такое, что наводит невольный и суеверный страх“*.

Odtiaľ pramení trvalá závislosť od veľkopanského domu (v skutočnosti anitdomu) u ďalších jeho obyvateľov. Tento antidom predstavuje priestor osobitého typu; stelesňuje v sebe falošnú realitu a podčiarkuje začarovaný stav jeho obyvateľov, existujúcich v neexistujúcom, t.zn. priestore zla.

TEMNOTA-CHLAD-NOC

Aby Saltykov vykreslil „mŕtvolnosť“ golovlevovskej existencie, v značnej miere využíva archetypálne obrazy tmy, mračien, studenej noci a pod. Aj keď vykresľuje obrazy prírody, aj keď charakterizuje spôsob života na golovlevovskom panstve, spisovateľ sa často opiera o symbolické kontrasty - jarné prebúdžanie sa k životu a zimné „umŕtvenie“ života, striedanie tepla a chladu, svetla a tmy. Dominancia tmy a chladu - ako výsledok nečistých síl v ľudových poverách, v románe symbolicky vyjadrujú neľudskosť golovlevovskej existencie a predpovedajú blížiaci sa zánik golovlevovského rodu. Archetypálny obraz zimnej letargie v románe je viac stabilnejší, nesie myšlienku nevraživosti voči všetkému živému, čo je spojené s golovlevovským rodom, všetko čo je prepojené s jeho existenciou: *„...земля на неоглядное пространство покрыта белым саваном“, „...кругом во все стороны стлалась сиротливая снежная равнина“, „...окрестность, схваченная неоглядным снежным саваном, тихо цепенела...“* Existencia pánov Golovlevovcov je nevraživá k svetlu, k teplu, k životu; tento rod, rovnako ako zlých duchov, sprevádza tma, zima a smrť. Poukazujúc na túto skutočnosť, Saltykov sa opiera o vizuálne a výrazové možnosti archetypálnej symboliky. Stepan Vladimíryč, ktorý stratil aj posledné spojenie s realitou, sa ponára do „hmly bez úsvitu“. Páni Golovlevovci deň čo deň sa ponárajú „do šedej, otvorenej priepasti času“, a dokonca strácajú pojem o čase. V statkárskom dome „sa z izby do izby plazí mŕtve ticho“. Judášika zastihuje „súmrak“, ktorý sa „každým dňom zhustuje“ viac a viac. Pre Anninku aj predošlý život bol snom, a súčasné prebudenie sa je tiež sen, „... noc, večná, nemenná noc - a

nič viac." Všetky spojenia života s hmlou, priepasťou, súmrakom, spánkom a nocou zosilňujú pocit neživotnosti a ukazujú na neprítomnosť živého, na žiadne perspektívy do budúcnosti, nič, čo by sa mohlo zmeniť a obnoviť. Použité archetypálne obrazy Saltykova, ktoré sú v priamom vzťahu s predstavami o smrti a chaose, symbolizujú nielen ničenie a záhubu, ale aj morálnu prázdnotu golovlevovskej existencie, ktorá sa vyznačuje nehybnosťou a strnulosťou, absenciou akýchkoľvek prejavov života.

TIENE-DUCHOVIA-PRÍZRAKY⁴

Naopak – to, čo nejaví známky života, v podobne "mŕtveho ticha", zachováva v románe schopnosť pohybu. Chorému Pavlovi Vladimíryčovi sa marí celý „roj tieňov“. Zdá sa mu, že „эти тени идут, идут, идут...“ Arine Petrovne sa javia „тени, колеблющиеся, беззвучно движущиеся“. Hýbať a pohybovať sa vedeli len prízraky a duchovia (v tomto zmysle v ľudových tradíciách a poverách sa používalo slovo tieň); predstavitelia golovlevovského rodu sa stále viac a viac dostávajú do stavu fyzickej a morálnej nehybnosti. Saltykov týmto spôsobom poukazuje na nevraživosť golovlevovskej existencie k etickým základom tradičného spôsobu života a národného vedomia, kde pojem „duševný pohyb“ má hodnotu pozitívneho a morálneho ocenenia.

MŔTVOLY

Symbolické je, že obyvatelia Golovleva ešte počas života pripomínajú mŕtvoly alebo sa vo vnútri cítia ako mŕtve existencie. Taký je aj „otecko“, „покрытый белым одеялом, в белом колпаке, весь белый, словно мертвец“. Anninku trápi svedomie, že „в сущности, она уже умерла, и между тем внешние признаки жизни – налицо.“ Nakoniec na posledných stránkach románu vidíme mŕtvolne bleďú postavu Judášika. „Губы его дрожали; глаза ввалились и, при тусклом мерцании пальмовой свечи, казались как бы незрячими впадинами; руки были сложены ладонями внутрь.“ Podoby a motívy smrti, chaosu a skazy všade sprevádzajú pánov Golovlevovcov. Zdôrazňujú vyčerpanosť ich existencie, odsúdenie ich životných princípov a všedných ideálov. Výzva Saltykova k archetypálnej tradícii dovoľuje mu organicky uviesť do románu aj národný morálno-hodnotiaci uhol pohľadu na vzťahy vzniknuté v golovlevovskom rode. Práve v ich zobrazení sú obzvlášť badateľné samodeštrukcie tejto rodiny a nenapraviteľná skomolenina ľudskej podstaty, ktorú odhaľujeme v každom predstaviteľovi tohto rodu.

SVOJI-CUDZÍ

Miesto lásky, odpradávná pokladaná národom za základ pevných rodinných vzťahov (nie nadarmo sa v prísloví hovorí: Kde je láska a mier, tam je aj šťastie), je v románe nahradené zlosťou; a tak sa „svoji“ stávajú „cudzími“. Tragická irónia vyznieva z názov kapitol: Rodinný súd, Po rodinsky, Rodinné účty, Neter, Nedovolené rodinné radosti, Odumrelý, Účtovanie. Rodinné city nikto k nikomu nepociťuje a neprejavuje. Symbolický význam nadobúda vzťah Judášika k matke: „Judáš! Zradca! Nechal si matku bez domova!“, obviňuje ho zomierajúci Pavol Vladimíryč; vzťah k bratom, synovi: „Взаимные отношения отца и сына были таковы, что их нельзя было даже назвать натянутыми; совсем как бы ничего не существовало. Иудушка знал, что есть человек, значащийся по документам его сыном...“. Človek, ktorý sa stal úplne cudzím pre pokrvných príbuzných je odsúdený na samotu. Preto každého z Golovlevovcov, ktorí porušia rodinné zväzky, čaká na konci „конец, полный тоски и безнадежного одиночества“. Na mohyle starej matky „стоял простой белый крест, на котором даже надписи никакой не значилось“. Mizne dokonca pamiatka o akomkoľvek príbuzenstve, o pokrvnom spojení zosnulých so živými.

ZRADCA

Existencia Judášika je zbavená akýchkoľvek morálnych základov; tento ľudský vred je cudzí vo vlastnej rodine, je zradca. Nepatrí ani k vlastnému rodu, ani k ľudskému: „Для него не существует ни горя, ни радости, ни ненависти, ни любви. Весь мир в его глазах есть гроб, могущий служить лишь поводом для бесконечного пустословия“. V tomto smere

je pre čitateľa jasnejšie a zreteľnejšie pochopiť Saltykova, prečo prirovnáva golovlevovského pána k zlým démonickým bytostiam a prečo tak dôrazne poukazuje na neľudské, až satanistické črty v jeho vzhľade. Narúšajúc etické pravidlá rodu, Judášik, podobne ako mytologické postavy, stráca ľudský výzor, mení sa raz na démonickú bytosť, inokedy na neviditeľného, čo mu umožňuje rozprávať sa s mŕtvymi. Judášik, tak ako aj Judáš, sa v slovanskej mytológii zbližuje s „rôznymi postavami národnej démonológie“.⁵

JUDÁŠIK-JUDÁŠ

Porovnanie Judášika Golovleva s postavou z evanjelia Judášom sa zdá príznačným pre Ščedrinovský román. Čin Judáša slúži ako „večný vzor odpadlícťva a zrady“. Podstata spôsobu života Judášika sa zvyrazňuje jeho prezývkou. Prezývka golovlevovského pána sa nielen zhoduje s príbehom z Evanjelia a udržiava spojitosť hrdinu s Judášom, ale aj priamo poukazuje na podstatu jeho povahy a činov.

V národnom zmysle mohla prezývka poukazovať na charakteristiku človeka, ale mohla aj navodzovať vieru a presvedčenie, že človek sa aj v skutočnosti rovná svojej prezývke. V románe Saltykova funguje tá istá logika ako aj v národnom zmysle: Judáško - to je aj charakteristika golovlevovského pána, aj jeho meno. Na konci románu Saltykov vracia svojmu hrdinovi, ktorý oľutoval svoje hanebné činy, jeho pravé meno - Porfirij Vladimíryč. Táto zmena mena zvyrazňuje hrdinov návrat k ľudskosti (hoci aj neskorý), ku svojmu vlastnému a ľudskému rodu. Objavuje sa otcovské meno, čo symbolizuje pretrhnuté spojenia s predkami a príbuznými. Na zmenu vnútorného stavu hrdinu poukazuje aj vzťah k neteri: „Бедная ты! бедная ты моя!“ a „túžba“, ktorá sa zrodila v jeho srdci „rozlúčiť sa“ s mamou, ktorú na smrť utrúpil, ako i priznanie si viny za smrť príbuzných. „Зачем он один? зачем он видит кругом не только равнодушие, но и ненависть? Отчего всё, что ни прикасалось к нему, – всё погибло? Вот тут, в самом Головлёве, было когда-то человечье гнездо – каким образом случилось, что и пера не осталось от этого гнезда?“, a po prvýkrát pochopil utrpenie Vykupiteľa.

VELKONOČNÝ TÝŽDEŇ

V hlavnom hrdinovi, izolovanom v golovlevovskom panstve, usadlosti, ktorá ho celý život oddeľuje od okolitého sveta, sa začína jeho duševný prerod. Vynárajú sa v ňom udalosti z Evanjelia, udalosti Veľkej nedele: „Дело было в исходе марта, и Страстная неделя подходила к концу“. Čítanie Evanjelia bolo súčasťou každodenného života Judášika, v mysli ktorého už dozrieva „идея о саморазрушении“, pociťuje vinu v očiach tak blízkych, ako i vzdialených príbuzných. To, čo sa stalo s hrdinami z Evanjelia, Judášik prežíva znova - ako udalosť, ktorá má vzťah k jeho biografickej histórii. No Judášik zomiera na konci pôstneho týždňa, a to v predvečer Vzkriesenia, čo v nás vyvoláva reálnu otázku jeho skutočného morálneho prebudenia. Skôr, ako sa Judášik rozhodol ísť na hrob k „маменьке проститься“, „Порфирий Владимирович некоторое время ходил по комнате, останавливался перед освещённым лампадкой образом Исккупителя в терновом венце и глядел в Него. Наконец он решился. Трудно сказать, насколько он сам сознавал своё решение, но через несколько минут он, крадучись, добрался до передней и щёлкнул крючком, замыкавшим входную дверь“. Judášik pociťuje vinu nielen pred pokrvnými príbuznými, ale aj pred Tým, Ktorý všetkým odpustil. Zradca tu pozerá na zradeného. Autor nedáva jednoznačnú odpoveď na otázku, či táto premena vnútorného sveta Judášika je vedomá alebo nie.

KRISTUS-PRAVDA

Hrdinovia románu neuznávajú náboženské tradície svojich predkov a svojim spôsobom života majú bližšie k pohanským zvykom a tradíciám ako k veriacim. Vieru tu zamenili za mŕtvy rituál: „Каждогодно, накануне Великой пятницы, он приглашал батюшку, выслушивал евангельское сказание, вздыхал, воздевал руки, стучался лбом о землю, отмечал на свече восковыми катышками число прочитанных Евангелий и всё-таки

ровно ничего не понимал. И только теперь, когда Аннинька разбудила в нём сознание “умертвий”, он понял впервые, что в этом сказании речь идёт о какой-то неслыханной неправде, совершившей кровавый суд над Истиной...” Kristus – ako prvýkrát chápe Judášik - stelesňuje symbol Pravdy, mnohí ho považujú za Spasiteľa sveta. Ako sa asi cíti Judášik ? Do ktorej skupiny patrí – do prenasledovateľskej alebo sa stotožňuje s Kristom?

JUDÁŠIK – KRISTUS

V Pánoch Golovlevovcoch vzniká nečakaná paralela medzi Judášikom a Kristom. Uvedieme citát z románu: „Слышала, что за всеоцной сегодня читали?” – spýtal sa, keď nakoniec stíchla, - „ах, какие это были страдания! Ведь только такими страданиями и можно... И простил! всех навсегда простил!” - nahlas hovoril sám so sebou, - „не только тех, которые тогда напоили его оцтом с желчью, но и тех, которые и после, вот теперь, и впредь, во веки веков будут подносить к его губам оцет, смешанный с желчью... Ужасно! ах, это ужасно! <...> Надо меня простить!” - pokračoval, - „за всех... И за себя... и за тех, которых уж нет... Что такое! что такое сделалось?! – почти растерянно восклицал он, озираясь кругом, – где... все?..”

Analyzujúc záverečné scény románu, I. A. Esaulov kategoricky potvrdzuje myšlienku o vývoji christocentrizmu: „Odpustenie, ktoré sa nepochybne uskutočňuje vo finále, súvisí s Novým zákonom. Hrdina sa po prvý raz ocitá v aure pravoslávnej mentality, ktorá mu dovolila prejsť od „agónie kajania sa“ deň pred Kristovým Vzkriesením k skutočnému pokániu. Toto pokánie nie je možné uskutočniť bez podpory Krista, nemysliteľné bez viery v Krista . Hrdinovi je odpustené - bez slov“⁶. Iné vysvetlenie významu symbolického kontrastu Judášika a Krista navrhuje A. P. Auer: „Kristus, umierajúc na kríži, odpúšťa všetkým, dokonca aj svojim prenasledovateľom a mučiteľom, ale Judášik pred smrťou prosí všetkých o odpustenie“⁷.

Porovnajme: "Je nesprávne domnievať sa, že Kristus vždy všetkých miloval a odpúšťal. Býval aj hrozným a strašným, a priblíženie svetla bolo hrozne bolestivé pre lož a hriechy. Strach Boží - počiatok múdrosti, počiatok pokánia, počiatok spasenia“⁸. Judášikovi na konci románu nie je dané prežiť tento Strach Boží, preto je ochotný sňať zo seba vlastnú vinu slovami „что такое сделалось?!“ a zlyhaním pamäte („где... все?..”). Autor nastoľuje problém: odpustiť Judášikovi alebo nie. Presnejšie, Saltykov nevynáša súd na svojím hrdinom; navrhuje, aby si ho čitateľ urobil sám.

POKÁNIE⁸ -PREBUDENIE

Pokánie symbolizuje formu prebúdzania: "Povstaň, spiaci, a vstaň z mŕtvych. A Kristus ťa osvieti"⁹. Súčasný interpretátor Pánov Golovlevovcov je presvedčený: „Неверие в реальность “пробуждения совести” в этом герое равнозначно неверию в спасение всех других, неверию в милость Божию, обесмысливающему – в конечном итоге – и страдания Христа”¹⁰.

Preveríme si túto myšlienku citátom z románu, ktorý nám umožní pochopiť charakter vnútorného prerodu hrdinu a jeho skutočnú vôľu k zmene a uzdraveniu: “Прошлое до того выяснилось, что малейшее прикосновение к нему производило боль. Естественным последствием этого был не то испуг, не то пробуждение совести, скорее даже последнее, нежели первое <...> Такие пробуждения одичалой совести бывают необыкновенно мучительны. Лишённая воспитательного ухода, не видя никакого просвета впереди, совесть не даёт примирения, не указывает на возможность новой жизни, а только бесконечно и бесплодно терзает <...> Повторяю: совесть проснулась, но бесплодно”.

Ešte donedávna sa literárni kritici zhodovali na ateistickom zmýšľaní Saltykova. Videli v ňom predovšetkým moralistu, zobrazujúceho tragickú premenu hrdinu vo finále románu preto, aby dokončil nad ním súd „моральным возмездием, но таким, которое содержит истинно

великий катарсис, необходимое очищение античных трагедий”¹¹. V záblesku svedomia u Judášika vidieť „лишь момент предсмертной агонии”, которая “исключает всякую возможность нравственного перерождения”¹², u hrdinu, ako sa ukazuje vo finále, „нет ни малейшей надежды на будущее возрождение, исцеление”¹³. „Svedomie” a „hanba” v ponímaní Saltykova sú „лишены примиряющего смысла. Наоборот, они воплощают идею нравственного возмездия, которое зло несёт в себе самом”¹⁴. V závere sa u hrdinu prebudí ani nie tak svedomie, ako „запоздалое ощущение собственной вины”¹⁵.

Záver románu už dávno podnietil literárnych bádateľov a kritikov Saltykovho diela k mnohým asociáciám s evanjelickými textami, ktoré potvrdzujú - vzhľadom na neočakávané rozhodnutie Judášika, že „воскресения коснулось и его, и ожила его душа, когда однажды вдумался он невольно в рассказ о Христе...”¹⁶. Riešiac otázku o Judášikovej vine, Saltykov nie náhodne sa zameral „включить этот образ в конце произведения в систему евангельской символики, сочетать его с мотивами вины перед всеми и искупления вины страданием”¹⁷. “У целого ряда даже “неверующих” писателей Евангелие в жизни или творчестве играло существенную роль <...> У того же Салтыкова в романе “Господа Головлёвы” внезапное покаяние Иудушки происходит после воспоминания евангельского текста (вероятно, Лук. XXIII, 34–37)...”¹⁸ V súčasnosti predstava o “evanjelickom” ukončení románu Páni Golovlevovci pevne vstúpila do literárnej teórie.

SATANOVA OBEŤ

Nie všetko je paralelou medzi predsmrtnými utrpeniami Judášika a Krista, ale práve paralela zrady a neuskutočneného pokánia Judášika a Judáša v Pánoch Golovlevovcoch je realizovaná až do konca. Saltykov Judášik, podobný biblickému Judášovi, ukončil svoj život samovraždou. Sebazničenie Judášika objaňuje zmysel záveru. Každý večer nútil Anninku, aby opakovala príbeh Ľubinkinej smrti, a každý večer stále viac a viac dozrievala v ňom myšlienka sebazničenia.

„Одним словом, с какой стороны ни подойди, все расчёты с жизнью покончены. Жить и мучительно, и не нужно; всего нужнее было бы умереть; но беда в том, что смерть не идёт”. A ďalej: „Нет, ждать развязки от естественного хода вещей – слишком гадательно; надо самому создать развязку, чтобы покончить с непосильною смутю. Есть такая развязка, есть. Он уже с месяц приглядывался к ней, и теперь, кажется, не проминёт. “В субботу приобщаться будем – надо на могилку к покойной маменьке проститься сходить!” – náhle mu prebleslo myslou.

V národných predstavách sa samovrah prezentuje ako „Satanova obeť“. Podľa týchto predstáv ľudí vedie k samovražde nečistá sila. Z náboženského hľadiska je fyzická samovražda odhalením samovraždy duchovnej: „Будучи грехом противления жизни, самоубийство есть „убийство своей любви к Богу...”¹⁹ Porovnajme s iným výrokom: „Да, Господь силен простить и миллионы чуд, но лишь тех, которые “не ведают, что творят”, и не создают в себе самих геенны томления, а узнав, что сотворили, – каются великим “плачем сердца” перед Богом Спасителем”²⁰. Využívajúc myšlienky z Evanjelia, Saltykov sa obracia na zločincov podľa zvyklostí, ktoré vznikli v národnom vedomí. Ani dobrovoľná smrť golovlevovského pána, ani samovražda, nepriniesla mu očakávané zmierenie, podobne ako v biblickom príbehu samovražda Judášovi nepriniesla odpustenie za zradu Ježiša. Ale smrť predsa len navrátila Judášika späť k ľudskému rodu; odtiaľto pramení smútočná melódia v autorovom hlase v závere románu. Sémantický rozsah, zložitost’ a problematickosť záveru posúvajú orientáciu Saltykova na podstatné normy a pravidlá, na národné mravné skúsenosti ľudí.

Román Panstvo Golovlevovcov sa považuje za jediné dielo M.J. Saltykova-Ščedrina, ktoré má blízko k sociálnym a psychologickým románom Turgeneva, Gončarova, Pisemského,

Tolstého či Dostojevského. Napriek tomu, že Saltykov-Ščedrin bol do istej miery nepriateľom tradičného románu a usiloval sa o jeho prekonanie, predsa len v Panstve Golovlevovcov vytvoril román do istej miery tradičný. Saltykov-Ščedrin však k zobrazovaniu „posvätej rodiny“ pristupuje ináč. Celý život bol nepriateľom šľachty a na statkárske sídlo sa pozerá očami hladného, statkárom vyžieraného sedliaka. V jeho opise šľachtických sídiel je vtelená smrť, zlobná, pustošivá ... ustavične strežúca na novú obeť... Všetky záhuby, všetky otrasy, všetky vredy pochádzajú odtiaľ.

V románe sa prelínajú tri významové roviny: rozklad vnútorných rodinných vzťahov, príčiny rozpadu šľachty ako triedy a nakoniec mravná degenerácia jednotlivca založená na ekonomickom parazitizme a vykorisťovaní.

Jeho román-kronika je galériou opilcov, zhýralcov, poľaháčov, zlodejov, farizejov, vnútorne zhnitých ľudí. Rodina v románe nie je zdrojom života a lásky, ale semeniskom skazy. Všetci hniú, umierajú fyzicky a duševne. A človek sa medzi zobrazovanými obludami cíti ako nahý medzi vlkami. Všetko je tak nespravodlivé. Prežíva jediný hrdina - Porfirij-Judášik. Judášik je korisťník, odvolávajúci sa na Boha a evanjeliá, zbojník, ustavične tárajúci nezmysly. Symbolicky sa objavuje vždy, keď niekto musí zomrieť. Jeho dom je hrobka. On sám je diabol, satan v ľudskej podobe, najstrašnejšia figúra po Ugrjumovi Burčejevovi zo Saltykovho panoptického sveta postáv. Na jeho tvári je maska zradcovského úsmevu. Hovorí sladko, melodickým pokryteckým ľubozvučným hlasom; jeho reč je plná fráz, ľudových prísloví a porekadiel, aby nemusel o ničom premýšľať. Avšak ani tento človek – zapáchajúci vred, z ktorého ustavične vyteká hnis (poznámenáva satirik), neunikol otázke, prečo celý život klamal, zbíjal, zdieral; aj tohto človeka sa nakoniec zmocní nepokoj, hraničiaci takmer so zúfalstvom, až sa mu na tvári zrači čosi až desivého: postupné odumieranie.

Smiech satirika býva často sprevádzaný chvíľami zúfalstva. Aj Saltykov zaplatil draho „pripomínať človeku, že je človek“. Avšak tým, že odhalil, pochopil a pomenoval „stohlavého draka“ svojej epochy, právom mu patrí miesto v zápase o svetlé ideály aj dnes .

Zoznam bibliografických odkazov

1/ PROZOROV, V.V. 1982. *M.J. Saltykov-Ščedrin*. Russkaja literatura i fol'klor: Vtoraja polovina XIX v. Leningrad, 1982. 90 s.

2/ *Judáš* je židovské mužské meno. Vzniklo prekladom hebrejského mena *Jehuda* (יהודה) (poslovenč. *Júda*) do gréčtiny (Ίουδας). Osoby s týmto menom sú známe hlavne z židovských dejín neskorej antiky, z Nového zákona a z dejín kresťanstva. Judáš môže byť:

- biblická postava
 - Judáš alebo Júda Makabejský
 - Judáš Iškariotský, apoštol a zradca Ježiša
 - Judáš alebo Júda Tadeáš, apoštol
 - Judáš, Ježišov brat (podľa Mk 6,3)
 - Judáš Galilejský, vodca protirímskej vzbury v Judei (podľa Sk 5,37)
- svätec:
 - Judáš Kyriakos (tal. *San Ciriaco*), arcibiskup a patrón talianskeho mesta Ancona

Judáš Iškariotský (Judáš je pogrécštená forma mena Júda; Iškariotský je z hebr. שַׂרְקָי - muž z Kariotu), syn Šimona Iškariotského, bol jeden z 12 apoštolov, podľa Nového Zákona zradca Ježiša Krista. Judáš Iškariotský mal na starosti financie dvanástich apoštolov. Podľa biblie bol nielen zradca, ale aj zlodej. V evanjeliu svätého Jána 12:6 sa píše, že kradol z peňazí, ktoré mu boli zverené. Pred Veľkou nocou predal Ježiša za tridsať strieborných do rúk židovskej veľrady. Pri Poslednej večeri Ježiš predpovedal, že ho Judáš zradí. V Getsemanskej záhrade ozbrojeným zástupcom veľrady Judáš označil Ježiša bozkom. Keď si neskôr uvedomil, čo spôsobil, spáchal samovraždu (obesil sa). Slovom „judáš“ sa v prenesenom význame označuje

zradca, podvodník, nedôveryhodný človek. Taktiež spojenie „judášsky groš“ sa spája z nekalou činnosťou, korupciou, úplatnosťou či zradou. To isté platí aj o spojení „judášsky bozk“.

3/ *Satan* (po hebrejsky שָׂטָן *Satan*, po aramejsky שִׁטְנָא *Šiṭnā*: obe slová znamenajú „protivník; obviňovateľ“) je anjel, démon alebo nižší boh v mnohých náboženstvách. Satan hrá rôzne úlohy v Koráne, Starom i Novom zákone a apokryfoch. V hebrejskej Biblii (t.j. kresťanskom Starom zákone) je Satan anjel, ktorého Boh využíva na skúšanie ľudí z rôznych dôvodov, obyčajne súvisiacich s ich úrovňou zbožnosti (t.j. skúška Adama a Evu v knihe Genezis, Jób a Tobiáš). V apokryfoch a Novom zákone je Satan zobrazený ako zlý vzbúrený démon, ktorý je nepriateľom Boha a ľudstva. V moderných abrahámovských náboženstvách je Satan obvykle zobrazovaný ako nadprirodzená bytosť, ktorá je ústredným stelesnením zla. Satan je tiež všeobecne známy ako diabol, „Knieža temnoty“. Diabol znamená aj „rozdeľovač“; latinsky *Diabolus* spôsobiteľ rozkolu. Belzebub, Mefistofeles alebo Lucifer. V Talmude a niektorých častiach Kabaly je Satan niekedy nazývaný *Samael*; napriek tomu je väčšina židovskej literatúry toho názoru, že *Samael* je odlišný anjel. V oboroch angelológie a démonológie tieto rôzne mená niekedy označujú mnoho rôznych anjelov a démonov a panuje výrazná nezhoda o tom, či sú niektoré z týchto bytostí skutočne zlé. V islame je Satan známy ako Iblis (إبليس) alebo „Šajtan (شيطان)“, ktorý bol náčelníkom anjelov, než neposlúchol Allaha tým, že nepadol na zem pred Adamom, pretože neprijal človeka ako sebe nadriadeného. Islam opisuje Satana ako džina, bytosť stvorenú z ohňa a nie zo svetla ako anjela.

4/ *Duch* je tradičná téma nielen filozofických úvah, ale aj náboženstva, špeciálnych vied i v každodennom živote, pričom významové útvary, v ktorých kryštalizujú tieto úvahy, sa značne odlišujú: napríklad primitívne náboženstvá alebo špiritizmus chápu ducha ako jemnú látku zvláštnej povahy, zatiaľ čo povedzme v metafyzike sa neraz chápe ako nemateriálna substancia. V najširšom zmysle dnes duch znamená mysliacu skutočnosť, prítomnú v každom jednotlivom subjekte, no zbavenú subjektivity. Na rozdiel od individualizovanej duše je niečím spoločným, nadosobným. Môže tak byť protikladom hmoty (ako predmetu myslenia), prírody alebo tela (tento protiklad je teologického pôvodu). V užšom zmysle môže byť duch synonymom intelektu a protikladom vnímania. *Prízrak* je niečo strašidelné, čo vzbudzuje strach, hrôzu; strašidlo, príšera, duch.

5/ *Démonológia* je systematická veda, ktorá sa zaoberá démonmi, ich vplyvom na ľudský život a ľudskými hriechmi. Je tvorená z dvoch gréckych základov. *Daemon* (δαίμων [DAIMON]), znamená démon, diabol a logos (λόγος), znamená "myšlienka", "slovo", "reč", "rozum". Opačná veda je Angelológia. *Démonológia* je ortodoxná súčasť teológie. V kresťanstve je *démonológia* postavená na Starom a Novom zákone ako súčasť teologického učenia. Môžeme sa na ňu pozeráť aj ako na súčasť angelológie, kde sa hovorí o padlých anjeloch. Neexistuje často ako samostatná oddelená časť teológie, ale len ako komentáre k biblickým textom.

BELOVA, O.V. 1995. *Juda. Slavjanskaja mifologia*. Moskva, 1995. 217 s.

6/ ESAULOV, I.A. 1995. *Kategorija sobornosti v russkoj literature*. Pertozavodsk. 1995. 139–140 s.

7/ AUER, A.P., BORISOV, J.N. 1988. *Poetika simvoličeskich i muzykal'nych obrazov M.J. Saltykova-Ščedrina*. Saratov. 1988. 61 s.

8/ *Pokánie* je ľútosť nad previnením, v kresťanstve nad hriechmi; v katolicizme a v pravosláví v užšom zmysle sviatosť, ktorá obsahuje spoveď a rozhrešenie.

9/ *Živ Bog*. Pravoslavnyj katechizis. Moskva. 1991. 360 s.

10/ ESAULOV, I.A. Ukaz. soč. 141 s.

11/ MAKASIN, S.A. 1981. Golovlevy: ljudi i prizraki. In *Nasledie revolucionnych demokratov i russkaja literatura*. Saratov. 1981. 28 s.

12/ BUŠMIN, A.S. 1959. *Satira Saltykova-Ščedrina*. M.–L., 1959. 183–184 s.

- 13/ PROZOROV, V.V. 1988. *Saltykov-Ščedrin*. Moskva. 1988. 131 s.
14/ ŽUK, A.A. 1981. *Russkaja proza vtoroj poloviny XIX veka*. Moskva. 1981. 218 s.
15/ PROZOROV, V.V. 1988. *Saltykov-Ščedrin*. Moskva. 1988. 131 s.
16/ AJCHENVAĽD, J. 1994. *Siuety russkich pisatelej*. Moskva. 1994. 273 s.
17/ TAMARČENKO, N.D. 1977. Geroj, sjužet i "obraz mira" v "Gospodach Golovlevykh" M.J. Saltykova-Ščedrina. In TAMARČENKO, N.D. *Celostnosť kak problema etiki i formy v proizvedenijach russkoj literatury XIX veka*. Kemerovo. 1977. 71 s.
18/ PLETNEV, R.V. 1994. Dostojevskij i Jevangelije. Russkije emigranty o Dostojevkom. SPb., 1994. 161 s. In MEŇ, A. *Pravoslavnoje bogosluždenije. Tainstvo. Slovo i obraz*. Moskva, 1991. 90 s.
19/ Joann (Šachovskoj), archiepiskop San-Francisskij. 1996. *Mysl' o samoubijstve. Filosofija pravoslavnogo pastyrstva*. SPb., 1996. 428 s.
20/ Tamtiež. 427 s.

Literatúra

- KIRPOTIN, V. 1955. *M.V. Saltykov-Ščedrin*. Moskva.
MAKAŠIN, S.A. 1951. *Saltykov-Ščedrin. Bibliografija*. Moskva.
NIKOLAJEV, D.P. 1977. *Saltykov-Ščedrin. Stat'ji. Materialy. Bibliografija*. Leningrad.
SALTYKOV-ŠČEDRIN, V.J. 1988. *Sobrannye sočinenija v 10 tt.* Moskva.
SALTYKOV-ŠČEDRIN, V.J. 1950. *Páni Golovlevovci*. Bratislava: Spoločnosť priateľov klasických kníh.
SALTYKOV-ŠČEDRIN, V.J. 1974. *Stohlavá saň*. Praha: Lidové nakladatelství.
Slovník literární teorie. 1984. Československý spisovatel. Praha.
Ščedrinskij sbornik. Stat'ji. Publikacii. Bibliografija. 2001. Tver.
VLAŠÍNOVÁ, V. 1975. *Satira okřídlená fantazií*. Praha: Lidové nakladatelství.

Резюме

"Прокурор русской общественной жизни" М.Е. Салтыков-Щедрин (1826-1889) является одним из выдающихся представителей русской литературной жизни второй половины 19 века вместе с Ф.М. Достоевским и Л.Н. Толстым.

В своем творчестве Щедрин продолжил и развивал традиции великих русских сатириков. Вслед за Фонвизиним, Грибоедовым, Пушкиным, Гоголем Щедрин использует *смех* как острейшее оружие. Но Щедрин идет дальше своих великих предшественников. За щедринскими органчиками, иудушками, пескарями вставляли образы российских самодержцев, эксплуататоров народа, трусливых обывателей. Он отлично понимает, откуда возникает взяточничество, какими фактами оно могло бы быть истреблено ("Губернские очерки").

Чтобы обойти цензурные препятствия, сатирик создает особый язык, особую манеру писать – *эзопов язык* – аллегорический, иносказательный. Чтобы глубже раскрыть социальные язвы и пороки общества, писатель придает своим образам *фантастический характер*, нередко прибегает к *гротеску и аллегории* ("История одного города").

Свои произведения писатель печатал на страницах журнала "Современник". 16 лет своей жизни руководил журналом "Отечественные записки". Годы после гибели журнала (1884) были бесконечно тягостными. "Он работал... до последнего вздоха", рассказывает современник Щедрина. 8 апреля 1889 года Салтыков-Щедрин скончался. Современник вспоминает: "...даже в гробе, даже мертвый он сохранил на своем лице такое выражение, что мне казалось, его сжатые уста каждую минуту готовы крикнуть грубым, хрипловатым голосом: "А я все же не покорюсь!"

Имя Салтыкова-Щедрина поколение молодых людей в Словакии практически не знает. Нам кажется, что и сегодня слово сатирика пробуждает любовь к тем высоким идеалам,

во имя которых Щедрин бичевал общественные пороки. Вот почему, характеризуя творчество Щедрина, критики писали о "пророческом смехе", о "пророческом предвидании" великого сатирика.